

Onbeperkt Ontwerpen

het ontwikkelen van een programma van eisen voor een kleinschalige woonvoorziening bestemd voor mensen met een licht verstandelijke beperking

Steven Surentu BK 9817318 | Afstudeeronderzoek, Explorelab 6
januari 2010

Beknopte weergave

Onbeperkt Ontwerpen

het ontwikkelen van een programma van eisen voor een kleinschalige woonvoorziening bestemd voor mensen met een licht verstandelijke beperking

Contents

voorwoord	3
1 Aanleiding	5
2 Methode om tot een goed aansluitend Programma van Eisen te komen	12
3 Generiek programma van eisen	18
Bronnen	27
Begrippenlijst	29

Steven Surentu
BK 9817318

Afstudeeronderzoek,
Explorelab 6, TU Delft, faculteit
Bouwkunde

januari 2010

Mentoren:

Architectuur:
Ir. Hein de Haan, TU Delft,
faculteit Bouwkunde

Onderzoek:
Dr. R.W. Goetgeluk, TU Delft,
Onderzoeksinstituut OTB

Techniek:
Ir. A.T.M. Westgeest, TU Delft,
faculteit Bouwkunde

Afbeelding voorpagina
studiemaquette projectlokatie
Dordrecht, Dubbeldreef
ontwerp: Steven Surentu

voorwoord

Voor u ligt mijn afstudeerproject "Onbeperkt Ontwerpen" aan de TU Delft, afdeling architectuur. Dit traject beslaat een jaar waarbij er als eindresultaat een ontwerp voor een gebouw wordt verwacht mede op basis van onderzoek dat het ontwerp onderbouwt. Mijn persoonlijke interesse gaat uit naar dit onderwerp, omdat bouwen voor een zwakkere doelgroep nooit de aandacht heeft gekregen tijdens mijn studietijd. Bij de meeste denkbeeldige projecten gaat het om objecten met een hoog prestige-gehalte, gebouwen zoals een museum, een pilot-store en een bibliotheek. Bij het ontwerpen van een gebouw voor een zwakkere doelgroep ligt de aandacht ergens anders. Deze interesse is aangewakkerd door mijn vriendin, die dagelijks werkt met mensen met een verstandelijke beperking. Ik wist weinig over hun positie in de maatschappij, ook niet hoe ze wonen en hoe dat eventueel beter kan. Mijn vermoeden was dat er voor architecten nog niet veel specifieke informatie te krijgen is over bouwen voor mensen met een verstandelijke beperking.

Het doel van dit onderzoek is om bij te dragen aan de architectonische kennis over bouwen van woningen en woonomgevingen voor mensen met een verstandelijke beperking.

Concreet is mijn doel om een beter ontwerp-inzicht te krijgen om voor deze doelgroep te bouwen.

Deze studie heeft me meer duidelijkheid gegeven over wat erbij komt kijken wanneer je gaat ontwerpen voor mensen met een licht verstandelijke beperking. Zo blijkt de kennis over inwendige organisatie in de woning, generiek te zijn. De omgeving daarentegen is locatie-specifiek. Inclusief ontwerpen, een ontwerpmentaliteit waarbij rekening gehouden wordt dat de gebouwde omgeving voor iedereen bruikbaar moet zijn, is nog niet vanzelfsprekend; daar kan in Nederland nog veel werk in verzet worden.

Steven Surentu

Dordrecht, januari 2009

1 | Aanleiding

Wat is de opdracht?

Ontwikkelingen in de zorg voor mensen met een verstandelijke beperking hebben direct te maken met de mate waarin wordt gestreefd naar hun participatie in de samenleving (Vermeer 2000).¹ Lange tijd zag men een verstandelijke beperking als een medisch probleem: de mensen met een verstandelijke beperking waren patiënten die verzorgd of behandeld moesten worden in een instituut in een rustige omgeving. Dit wordt ook wel medisch paradigma genoemd.

In Scandinavië ontwikkelt zich vanaf de jaren '40 van de vorige eeuw het pad naar normalisatie, met als mijlpaal 1967, waarin Zweden een nieuwe wet op de gehandicaptenzorg aanneemt.² Met deze nieuwe wet wordt gestreefd naar een situatie waarin mensen met een verstandelijke beperking leren en zich ontwikkelen tot 'gewone' burgers, zodat zij kunnen wonen en leven zoals andere burgers in de samenleving. Concreet betekent normalisatie dat mensen met een verstandelijke beperking niet meer in instituten wonen, maar zoveel als mogelijk in woonwijken (fysieke integratie), dat zij gebruikmaken van dezelfde voorzieningen die beschikbaar zijn voor alle burgers, zoals het openbaar vervoer, winkels, restaurants, en sportfaciliteiten (functionele integratie) en dat zij worden gerespecteerd als medeburger in diverse sociale situaties (sociale integratie; Van Gennep en Ruigrok 2002). Deze koerswijziging brengt de verwachting met zich mee dat het positieve consequenties zou hebben voor mensen met een verstandelijke beperking. Nederland volgt op dat moment de normalisatie ontwikkelingen niet, de discussie komt hier pas in de jaren '70 op gang.

Rond 1990 ontstaat er kritiek op het normalisatie-paradigma, want de effecten van normalisatie blijken anders dan gedacht. Naast het wonen in woonwijken is er nauwelijks aandacht voor het creëren van een eigen plaats in de samenleving (functionele en sociale integratie; Van Gennep 2003). Contacten tussen mensen met een verstandelijke beperking en andere bewoners in de wijk blijven oppervlakkig. Als reactie op het normalisatie-paradigma ontstaat in de beweging voor burgerrechten in de Verenigde Staten het

burgerschapparadigma.

De opvatting welke anno 2009 heerst, is dat het beter is voor mensen met een verstandelijke beperking om met de maatschappij mee te doen. Het burgerschapparadigma houdt in dat mensen met een verstandelijke beperking in de samenleving moeten kunnen leven als gelijkwaardige burgers waarbij hij of zij gebruik maakt van gewone voorzieningen die in de samenleving geboden wordt. Deze opvattingen zijn betrekkelijk nieuw, pas van de laatste 20 jaar. 'Meedoen', 'erbij horen': deze begrippen vormen de kern van het beleid op het sociale en culturele terrein.³

Hier is sprake van integratie en inclusie. Dit hoeft niet te betekenen dat zij volledig zelfstandig zijn. Binnen het burgerschapparadigma worden 'zorg' en 'begeleiding' vervangen door 'ondersteuning' (Van Gennep 1997). Ondersteuning wordt omschreven als: "...toegang geven van iemand met een beperking tot voor hem belangrijke kennis, middelen en relaties die nodig zijn om in de samenleving te kunnen wonen, werken en recreëren."⁴ Ondersteuning wordt geboden door het sociale netwerk, bijvoorbeeld door ouders, familie, vrienden en collega's, eventueel aangevuld door een professioneel netwerk. Het geheel aan noodzakelijke veranderingen wordt in beleidsjargon veelal aangeduid als 'vermaatschappelijking in de zorg'. In een dergelijke optiek hoeft iemand dus niet helemaal 'klaar' te zijn voor wonen en leven in een woonwijk. De nadruk ligt op kwaliteit van bestaan, wat dat is en hoe dat wordt bereikt, bepaalt een ieder voor zichzelf. Het is belangrijk dat mensen met een verstandelijke beperking eigen keuzen kunnen (leren) maken en ruimte hebben om te kunnen leren van fouten.

Participatie in de samenleving in de breedste zin van het woord kan worden gemeten door de activiteiten die mensen ontplooiën.⁵ Daarbij wordt vaak een onderscheid gemaakt tussen productieve activiteiten en consumptieve activiteiten. Onder de eerste worden niet alleen betaald werk gerangschikt, maar ook vrijwilligerswerk, hulpverlening aan anderen en eigen huishoudelijke taken. Bij consumptieve activiteiten gaat het om activiteiten thuis maar ook buiten de deur. Gebruik van media (tv, radio, krant, internet), sociale activiteiten zoals bezoek, het hebben van logés etc.,

³ Een eigen Huis, SCP 2006

⁴ Anders of toch niet?, NIVEL 2007, pag. 14

⁵ Dynamiek in de derde leeftijd, de consequenties voor het woonbeleid, P. Hooimeijer, VROM augustus 2007, pag. 39

¹ Anders of toch niet?, NIVEL 2007, pag. 13

² <http://www.slo.nl/downloads/archief/Zorgverleners.pdf/p. 11>

	Medisch paradigma	Normalisatie Paradigma	Burgerschaps Paradigma
mensvisie	mens met beperkingen	mens met mogelijkheden	mens met rechten en plichten
status	patient	leerling	burger
begeleiding	verzorgen/behandelen	ontwikkelen	ondersteunen
lokatie	instituut, buiten de samenleving	Met speciale voorzieningen in de samenleving	Met gewone voorzieningen in de samenleving

figuur 1.1: Verandering in de visie op de participatie van mensen met een verstandelijke beperking (Bron: Anders of toch niet?, NIVEL 2007, pag. 14)

hobby's die thuis worden gedaan zijn voorbeelden van activiteiten thuis. Onder activiteiten buitenshuis verstaan we recreatie in de open lucht, actief lid zijn van verenigingen, culturele activiteiten, uitgaan, sport en reizen. Bij ouderen spreekt men van contractie wanneer mensen zich terugtrekken uit meer belastende activiteiten. De activiteiten die deze mensen dan ondernemen zijn meer op de woning gericht. Wanneer ook het activiteitenpakket eenzijdiger wordt spreekt men van convergentie. Contractie en convergentie doen zich veel minder voor bij hoger opgeleide mensen.⁶ Daarnaast speelt de beschikbaarheid van transportmiddelen een belangrijke rol. Het ligt voor de hand dat de woning en de woonlocatie een belangrijke rol zullen spelen in de deelname van mensen aan de samenleving. De belastende factor van een activiteit, de veelzijdigheid van activiteiten, transportmiddelen en de woning en zijn lokatie zijn van invloed op de participatie van iemand met een beperking.

⁶ Dynamiek in de derde leeftijd, de consequenties voor het woonbeleid, P. Hooimeijer, VROM augustus 2007, pag. 39

In Nederland verhuisden eind 20e eeuw voornamelijk mensen met lichte of matige verstandelijke beperkingen zonder bijkomende lichamelijke beperkingen of gedragsproblemen naar woonwijken; eerst naar gezinsvervangende tehuizen en later ook naar meer kleinschalige woonvormen. Hierbij werd gestreeft naar een woonvorm die te vergelijken is met die van iemand zonder beperking, zowel qua organisatie en uiterlijk als ook in schaalgrootte. Dergelijke woonvoorzieningen voor mensen met een verstandelijke beperking in woonwijken bleven echter lijken op mini-instituten in een woonwijk.

Het bouwen van kleinschalige woonvoorzieningen staat in Nederland nog in zijn kinderschoenen. In 2003 is de verdeling intramuraal-extramuraal onder verstandelijke beperkte personen in Nederland ongeveer gelijk, 50% woont in een instelling en 50% woont in de wijk. Er worden wel steeds vaker kleinschalige woon-initiatieven gestart. Desondanks wordt er volgens de MEE (landelijke vereniging voor mensen met een beperking) momen-

teel een te beperkt aanbod aan woonplekken gesignaleerd voor mensen met een licht verstandelijke beperking Denk hierbij aan de vorm begeleid wonen waarbij de bewoner woont in een woonwijk en ondersteuning krijgt waar het nodig is.⁷

Voor wie?

Binnen het heersende burgerschapsparadigma wordt gesteld dat mensen met een stoornis of een verstandelijke beperking evengoed als anderen moeten kunnen participeren in de samenleving zonder dat de maatschappij onnodige obstakels opwerpt. Dit zo goed mogelijk laten meekomen in de maatschappij noemt men inclusie. Dit is wat anders dan het begrip 'integratie' wat de boventoon voerde in het voorafgaande normalisatieparadigma. Bij integratie ging het in de kern erom dat iedereen dezelfde middelen of voorzieningen (denk hierbij aan winkels, openbaar vervoer, sportfaciliteiten etc.) die de maatschappij biedt, gebruikt. Dit is echter, zo is in het verleden al gebleken, geen garantie voor succes. Een middel kan namelijk minder geschikt zijn voor iemand met een verstandelijke beperking.

Het gaat om een aanzienlijk aantal mensen: tussen de 10 en 15% van de Nederlanders heeft één of meerdere beperkingen. Ongeveer 1 op de 6 mensen met een verstandelijke beperking heeft ook een lichamelijke beperking. Met inclusief beleid kunnen ook mensen met een beperking als volwaardige burgers leven, werken en wonen.

Ongeveer de helft van de mensen met een verstandelijke beperking heeft een lichte verstandelijke beperking, de omvang van deze groep is 55.000 personen.⁸ De volwassenen onder deze doelgroep komen aardig mee in de samenleving. Ze kunnen duidelijk maken wat ze bedoelen. Leren lezen en schrijven lukt vaak ook. Met geld omgaan en voor zichzelf zorgen gaat velen ook redelijk af. Bij sommigen gaat het dagelijks leven zo goed, dat ze geen begeleiding nodig hebben. Ze kunnen dan zelfstandig gaan wonen of samen met anderen. Anderen lukt het net niet om alles zelf te doen. Zij hebben af en toe hulp nodig bijvoorbeeld bij het houden van hun administratie, als ze naar de dokter gaan en dat

7 MEE Signaal, Trend- en signaleringsrapportage voorjaar 2009, pag. 6

8 Zorg voor verstandelijk gehandicapten, ontwikkelingen in de vraag, J. Jonker, I. Ooms, J. Stevens, SCP 2005 p. 21

soort dingen. Maar veel hulp hebben ze niet nodig: meestal maar een paar uur per week. Als kind gaan ze vaak naar de gewone basisschool - meestal met wat extra ondersteuning - en daarna naar het voortgezet speciaal onderwijs of het beroepsonderwijs. Als ze op hun achttiende van school af komen, gaan de meesten werken, soms met begeleiding. Voor anderen is werken te moeilijk of te onrustig. Deze mensen kunnen terecht in een sociale werkplaats of in een dagcentrum voor volwassenen.

Voor mensen met een licht verstandelijke beperking is het goed mogelijk om in de wijk te wonen zeker wanneer er getracht wordt enkele mogelijke struikelblokken van te voren weg te nemen door nauwkeurig te zoeken naar een locatie en gericht te ontwerpen. Ook al is dit project niet specifiek toegespitst op mensen met lichamelijke beperkingen, toegankelijkheid 'van' en 'in' de woningen verdienen binnen het kader van inclusie ook de aandacht. Gericht gebouwen ontwerpen voor mensen met een licht verstandelijke beperking is een dusdanig specifieke opgave waar nog niet veel over geschreven is.

Doel van dit onderzoek is door de te nemen stappen, via het formuleren van een PvE te komen tot een gebouw voor mensen met een licht verstandelijke beperking. Deze werkwijze zou kunnen dienen als leidraad voor andere ontwerpers die ook aan de slag willen met een ontwerpogave voor de zwakkere doelgroepen in de samenleving.

De Wmo

Sinds 1 januari 2007 is er een nieuwe wet; de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo).⁹ Het maatschappelijke doel van de Wmo is 'meedoen'. Daarnaast was de vermaatschappelijking van de zorg nodig om de verzorgingsstaat betaalbaar te houden. De wet moet er voor zorgen dat mensen zo lang mogelijk zelfstandig kunnen blijven wonen en mee kunnen doen in de samenleving, al of niet geholpen door vrienden, familie of bekenden. Dat is de onderlinge betrokkenheid tussen mensen. Wanneer dat niet kan, is er ondersteuning vanuit de gemeente. De gemeente ondersteunt bijvoorbeeld vrijwilligers en mantelzorgers. De Wmo regelt ook de hulp bij het huishouden en zorgt voor goede informatie over de

9 <http://www.invoeringwmo.nl/WMO/nl-NL/Algemeen/>

hulp en informatie die mensen kunnen krijgen.

De landelijke overheid stelt dat de gemeente dichter haar inwoners staat en daarom haar eigen inwoners beter kent dan de overheid. Ook stelt de overheid dat de gemeente beter weet wat de inwoners nodig hebben. Daarom is de Wmo een taak van de gemeente. De bedoeling is dat de gemeente samen met zijn inwoners voor maatschappelijke ondersteuning niet alleen. Dat doet de gemeente samen met de inwoners. Het doel van deze samenwerking is het opstellen van een samenhangend lokaal beleid op het gebied van de maatschappelijke ondersteuning, waarbij de gemeente de verantwoordelijkheid heeft om alle burgers te laten meedoen in de samenleving. Elke gemeente zal bij het opstellen van dit beleid eigen accenten leggen. Voor mensen die langdurige, zware zorg nodig hebben is en blijft er de Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ).¹⁰

De betekenis van wonen

Het ministerie van Wonen, Ruimtelijke Ordening en Milieu (VROM) heeft in 2006 een studie laten uitvoeren naar de vergrijzing en de daarmee samenhangende consequenties voor het woonbeleid. Dit onderzoek kan ook relevant en inspirerend zijn voor éénieder die bezig is op gebied van vergrijzing, huisvesting, zorg en participatie.¹¹ Het is van belang om te weten wat wonen betekend voor mensen meten zonder een verstandelijke beperking, wanneer dit duidelijk is kan namelijk aangegeven worden waar er nog meer inzet nodig is om participatie en wonen in de wijk tot een succes te maken.

Fysiek welzijn en sociaal welbevinden zijn universele doelen die door iedereen worden nagestreefd. Dit staat los van leeftijd, nationaliteit, inkomen of beperking.¹²

Bij het fysieke welzijn moet men denken aan zaken zoals veiligheid,

¹⁰ De Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten (AWBZ) is in Nederland een verplichte, collectieve ziektekostenverzekering voor niet individueel verzekerbare ziektekosten risico's. Bron: http://nl.wikipedia.org/wiki/Algemene_Wet_Bijzondere_Ziektekosten

¹¹ Dynamiek in de derde leeftijd, de consequenties voor het woonbeleid, P. Hooimeijer, VROM augustus 2007, pag. 3

¹² Dynamiek in de derde leeftijd, de consequenties voor het woonbeleid, P. Hooimeijer, VROM augustus 2007, pag. 39

autonomie, privacy en comfort. Bij sociaal welbevinden gaat het om doelen zoals sociaal contact, stimulans, waardering en status. Het wonen speelt een belangrijke rol om deze doelen te bereiken. Het biedt huishoudens kansen, maar heeft daarnaast ook barrières in de vorm van prijzen, fysieke belemmeringen (trappen) en institutionele grenzen (woonruimteverdeling). De verscheidenheid in huishoudens is toe te schrijven aan twee voorname oorzaken:

- De mate van belang van de verschillende concrete doelen van wonen wordt in elk huishouden anders ingeschat .
- De variatie in hulpbronnen die zij kunnen inzetten om die doelen te bereiken (inkomen, vermogen, AWBZ-indicatie) en de individuele beperkingen die zij daarbij ondervinden (slecht ter been, afhankelijk van verzorgers of dichtbij wonende ouders).

Uitgaande van de doelen kunnen de volgende functies aan de woning worden toegekend¹³:

1. De woning als zorgcentrum.

Hierbij gaat het niet alleen om pragmatische fysieke zaken zoals persoonlijke verzorging, eten, slapen, hygiëne, enzovoorts, maar ook om psychische redenen zoals beschutting, veiligheid, en privacy.

2. De woning als activiteitscentrum,

Het gaat hier om individuele activiteiten zoals lezen, muziek luisteren of televisie kijken, en daarnaast ook sociale activiteiten zoals het ontvangen van gasten en het hebben van logés.

3. De buurt als leefwereld in de organisatie van het dagelijkse bestaan en het onderhouden van sociale netwerken.

¹³ Dynamiek in de derde leeftijd, de consequenties voor het woonbeleid, P. Hooimeijer, VROM augustus 2007, pag. 40

4. De woning als uitvalsbasis voor het deelnemen aan de samenleving.

Denk hierbij aan het ondernemen van activiteiten en het onderhouden van contacten. De bepalende elementen hier zijn de locatie van de woning in combinatie met de reikwijdte van de bewoner.

5. De woning als duurzaam consumptie- en investeringsgoed. Het gaat hier om alle kosten en opbrengsten welke het huis met zich meebrengt.

Deze vijf functies lopen in elkaar over. Wonen, welzijn en welbevinden zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden. Huishoudens van alle leeftijden ondervinden logistieke problemen om al deze functies in tijd en ruimte met elkaar te verbinden en doen dan ook vaak een beroep op elkaar, op private diensten of publieke arrangementen om dit voor elkaar te krijgen.

Voor mensen die meer geld te besteden hebben is het makkelijker om bij gebrek aan tijd te kiezen voor het afnemen van betaalde diensten en die aan huis te laten leveren (bijvoorbeeld kinderopvang of boodschappenservice). Voor mensen die veel tijd hebben en weinig geld is de omgekeerde weg vaak eenvoudiger zolang zij daar fysiek toe in staat zijn. Hiermee wordt duidelijk dat er een enorme diversiteit aan strategieën is om functies te combineren. Deze zijn afhankelijk van de maatschappelijke en ruimtelijke positie, van de zwaarte die men aan de doelen toekent en van de individuele hulpbronnen en beperkingen die men heeft.

In het advies Demografie en Leefstijlen (2002) van de RMNO¹⁴ staat schematisch weergegeven hoe de manier van wonen samenhangt met vrije tijd, werk en mobiliteit. De keuze hoe men dit invult of vormgeeft wordt beïnvloed door je leefvorm, bestaansvorm en leefstijl. Afbeelding 1 brengt die samenhang in beeld. In deze afbeelding is onder leefvorm ook het begrip "beperking" opgenomen. Maatschappelijke ontwikkelingen uiteten zich niet direct in veranderingen in gedrag op terreinen als wonen, werken, vrije tijd en mobiliteit. De kenmerken en achtergronden van het individu

(leefstijl, bestaansvorm en leefvorm) staat hier nog tussen. De tweede rij in dit schema illustreert dit. De RMNO omschrijft leefstijl als "de wijze waarop een individu of een groep individuen zijn leven vorm en inhoud geeft, waarbij zaken als wijze van tijdsindeling, gerichtheid op materiële middelen en actieradius een grote rol spelen".¹⁵

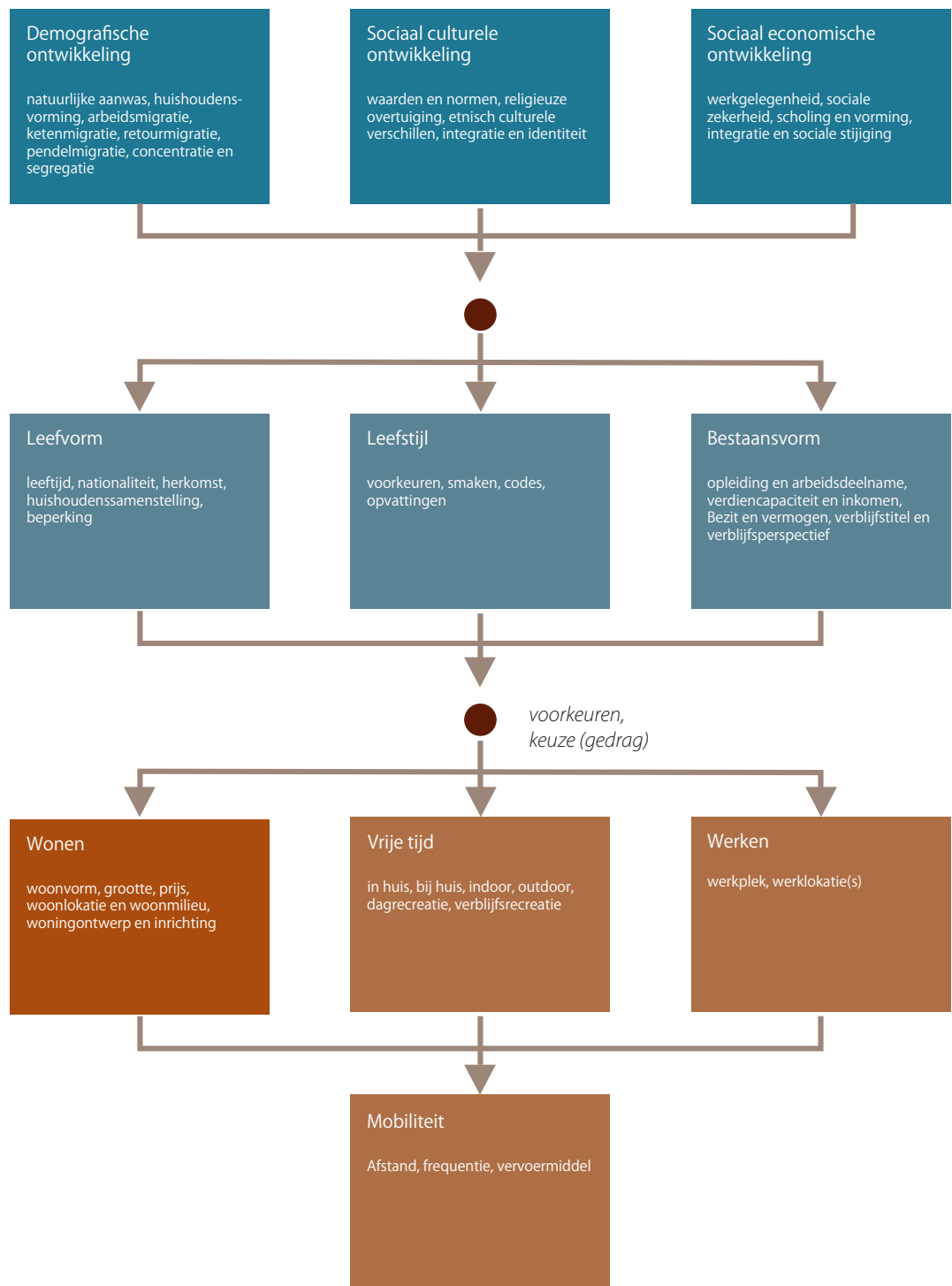
Mensen die veel overeenkomsten vertonen binnen hun leefvorm, leefstijl en bestaansvorm kunnen gezien worden als een specifieke doelgroep. Wanneer deze bepaald is kan men traceren welke wensen of eisen op gebied van wonen, werken, vrije tijd en mobiliteit bij deze doelgroep hoort. Deze thema's zijn weer te vertalen naar de woning zelf en de buurt waarin de woning staat.

Ook al zijn de kenmerken en achtergronden iets eigens van het individu, deze worden wel beïnvloed door door de demografische, de sociaal culturele en sociaal economische ontwikkeling. Zo kan verandering in religieuze overtuiging, een Sociaal Cultureel aspect, voornamelijk zijn weerslag hebben op gebied van leefstijl (denk aan voorkeuren en opvattingen) en zal daarop het wonen, werken, vrije tijd en mobiliteit op aanpassen. Leefstijl-kenmerken worden in het rapport van de RMNO gedefinieerd als voorkeuren, smaak-uitingen, codes en opvattingen waarmee mensen onderling uitdrukking geven aan hun sociale positie.¹⁶ Smaakuitingen kunnen een manier zijn om je te onderscheiden van anderen of een middel om ergens bij te (willen) horen. Om deze uitingen goed te interpreteren moet men ook naar de sociale context kijken waarin deze zich bevindt. Wonen in een woonark in het centrum van Amsterdam heeft een andere betekenis dan wonen in een woonark in de polder.

Zo is de eerdergenoemde verandering van normalisatieparadigma naar burgerschapsparadigma, waarin gesteld werd dat mensen met een beperking mee moeten kunnen doen, een verandering in waarden en normen. Een Sociaal Culturele ontwikkeling waarvan de invloed terug te vinden is in huishoudensamenstelling en beperking (leefvorm) en voorkeuren en opvattingen (leefstijl). Dit heeft dan ook via het individu zijn weerslag op wonen, werken, vrije tijd en mobiliteit.

15 Advies Demografie en Leefstijlen, RMNO, 2004, p.13

16 Advies Demografie en Leefstijlen, RMNO, 2004, p.4

figuur 1.2: Samenhang demografische ontwikkelingen op alle mogelijke ruimtelijke schaalniveaus met de verandering in en de toenemende diversiteit van het gedrag op het gebied van wonen, werken, vrije tijd en mobiliteit. Bron: Advies Demografie en Leefstijlen, RMNO 2003

Het vinden van een geschikte woonvorm kan behoorlijk ingewikkeld zijn. Iedereen heeft zo zijn eigen wensen en behoeften. Waar het voor de één ideaal is om een bestaande woning aan te passen, kan het voor de ander een oplossing zijn om begeleid te wonen. Veel mensen willen zo zelfstandig mogelijk wonen, het liefst in kleinere woonvormen. Hiervan bestaan inmiddels allerlei varianten. Iemand die in een rolstoel zit, is bijvoorbeeld gebaat bij een drempelloos huis, een aangepast toilet en een aangepaste doucheruimte. Er zijn ook mensen met een beperking die niet bij hun ouders of zelfstandig kunnen wonen. Voor hen zijn er allerlei woonvoorzieningen. Door de grote variëteit zou er in principe op elke vraag en begeleidingsbehoefte een passend aanbod voorhanden moeten zijn of komen.

Programma van Eisen

Het Programma van Eisen (PvE) is bedoeld als leidraad voor de ontwerper om zo tot een zo goed en compleet mogelijk ontwerp te kunnen komen. Deze dient een omschrijving te bevatten van de organisatie van de opdrachtgever zodat de ontwerpende partijen zich al kunnen inleven in de ontwerpopdracht. Daarbij behoren ook de ambities van de opdrachtgever. Het is een document in een ontwerp- of aanschafproces en is het medium waarin de verwachtingen van de opdrachtgever of gebruiker zijn vastgelegd.¹⁷

De opdrachtgever geeft namelijk aan welke gebruiks of functie-eisen hij toekent aan het ontwerp. Deze functie-eisen vormen de basis voor het PvE. Het zijn niet alleen eisen die uit te drukken zijn in getallen maar ook subjectieve eisen, wensen en verwachtingen die betrekking hebben tot de architectuur zoals identiteit en belevingswaarde. De opdrachtgever heeft een bepaalde beeldverwachting waaraan zo goed mogelijk voldaan moet worden. De bedoeling van een PvE is niet om de eigenschappen te specificeren maar om de randvoorwaarden en limieten te definiëren voor een nieuw ontwikkelingsproject. Het PvE is de input voor het project en het resultaat is de output. De belangrijkste taken binnen een project is om een set hanteerbare regels te krijgen en daarmee een geschikt gebouw te ontwerpen voor de doelgroep. Deze hanteerbare regels bestaan uit wensen maar ook uit beperkende voorwaarden. Deze beperkende voorwaarden kunnen een interne achtergrond hebben, zo kan de opdrachtgever harde limieten aan prijs, onderhoudsvriendelijkheid, milieulast en energieverbruik

laten opnemen binnen het PvE.¹⁸

Naast interne eisen zijn er ook externe eisen. Deze kunnen bijvoorbeeld bepaald worden door de overheid. De overheid kan namelijk door middel van wet- en regelgeving bepaalde eisen stellen aan een gebouw. Denk hierbij aan bestemmingsplannen, milieuwetgeving, brandweereisen en het bouwbesluit.

17 <http://www.programmavaneisen.com/>

18

Programma van Eisen, instrument voor kwaliteitsbeheersing, E.A.M. ten Dam, F.J. Smits, D. Spekkink SBR, Rotterdam 1996, . p. 12

2 | Methode om tot een goed aansluitend Programma van Eisen te komen

In de inleiding is behandeld wat de opdracht is, wat we onder wonen verstaan en hoe dit zich verhoudt ten opzichte van sociaal culturele ontwikkelingen. Ook is uitgelegd voor wie we gaan ontwerpen. In dit hoofdstuk wordt uiteengezet welke werkwijze je als ontwerper kan hanteren om tot een kwalitatief goed ontwerp te komen welke zo goed mogelijk aan de eisen en verwachtingen van de opdrachtgever of gebruiker voldoet, in dit geval de mensen met een verstandelijke beperking.

Ontwerpen en het PvE

Om te bereiken dat de doelgroep in de toekomst tevreden gebruik maakt van de te ontwerpen woonvoorziening is het belangrijk om een (voorlopig) programma van eisen op te stellen waarin de wensen, randvoorwaarden, eisen en beperkingen omschreven worden.

Ontwerpen is het proces van de uitwerking van een idee, of ideeën, naar een ontwerp, ”.

¹Bij ontwerpen is er altijd een probleemhebber; iemand die een oplossing zoekt voor een bepaald probleem, in dit geval mensen met een licht verstandelijke beperking die kleinschalig begeleid of beschermt willen wonen. Veelal is de oplossing een product of dienst wat je kunt gebruiken. Bijna altijd zijn er meer goede oplossingen voor het probleem. Uit de verschillende mogelijkheden wordt dan gekozen voor de oplossing die het beste past bij de probleemhebber in kwestie en de specifieke wensen die zij/ hij heeft. Bij het bedenken van de beste oplossing zijn er beperkingen. Zo moet je natuurlijk rekening houden met de natuurwetten en de beschikbare materialen en geld. De opdrachtgever van de ontwerper is niet altijd de probleemhebber, maar kan wel extra eisen aan het ontwerp toevoegen (bijv. milieueisen). Technisch Ontwerpen is een zich herhalend proces, waarbij soms teruggegaan wordt naar eerdere fasen uit de ontwerpcyclus en vandaar eventueel opnieuw begonnen wordt. Soms voldoet een gemaakt ontwerp niet aan de gestelde eisen en wordt de cyclus nog een keer doorlopen.

De zes stappen van in design:

1 - Behoeftte of probleem van een probleemhebber omschrijven om zo tot een ontwerpopdracht te komen. De probleemhebber is de persoon met een licht verstandelijke beperking.

2 - Onderzoek naar dit betreffende probleem om te weten welke eisen opgenomen moeten worden. Dit onderzoek is verdeeld in generiek en specifiek: Het generieke deel brengt eisen voort die niet locatiegebonden zijn maar algemeen gelden. Zowel de methode die toegepast wordt en de kennis die daarmee verkregen worden zijn toepasbaar bij soortgelijke opdrachten in Nederland. Omdat het hier over het ontwerpen van een woning gaat worden de verkregen “eisen” gerangschikt naar de 5 functies van wonen welke ook in hoofdstuk 1 zijn besproken.

3 - opstellen van een (voorlopig) programma van eisen, wensen, randvoorwaarden en beperkingen; Een PvE wordt geschreven voor de ontwerper of (mogelijke) leverancier die daarmee weet aan welke voorwaarden zijn product zal moeten voldoen. Hierbij wordt ook beschreven waaraan het ontwerp moet voldoen om verschillende oplossingen te kunnen bedenken;

4 - Kiezen van de meest veelbelovende oplossing en het realiseren ervan. Het kiezen en realiseren zal in dit geval dicht bij elkaar liggen omdat het ontwerp niet als mock-up gebouwd kan worden. Het ontwerp zal dus niet echt gerealiseerd worden maar een schaalmodel of schetsontwerp zal hierin volstaan.

5 - Testen, evalueren en verbeteren van het ontwerp; Dit schetsontwerp zal worden geëvalueerd door betrokkenen zodat er een uitspraak gedaan kan worden of het juist en toereikend zal functioneren in de praktijk. Als blijkt dat het ontwerp nog niet helemaal voldoet dan zal de ontwerper één of meerdere stappen terug moeten doen en met een verbeterd ontwerp moeten komen. Voldoet het ontwerp wel dan kan de ontwerper verder. Met generieke kennis alleen kan je nog geen woning voor deze doelgroep ontwerpen. Aangezien de locatie van invloed is op het succes van een ontwerp voor woningen voor mensen met een verstandelijke beperking, brengt deze een serie extra eisen met zich mee. Omdat het de bedoeling is dat er een daadwerkelijk ontwerp komt voor een gebouw wordt dit deel onderzocht in de “case-study”, een onderzoek naar een gekozen locatie waaruit locatie-specifieke bevindingen voortkomen. Dit verslag reikt tot en met dit

punt, omdat het uiteindelijke ontwerp waar het in punt 6 om gaat nog in ontwikkeling is. Dit kan nog niet beschreven worden.

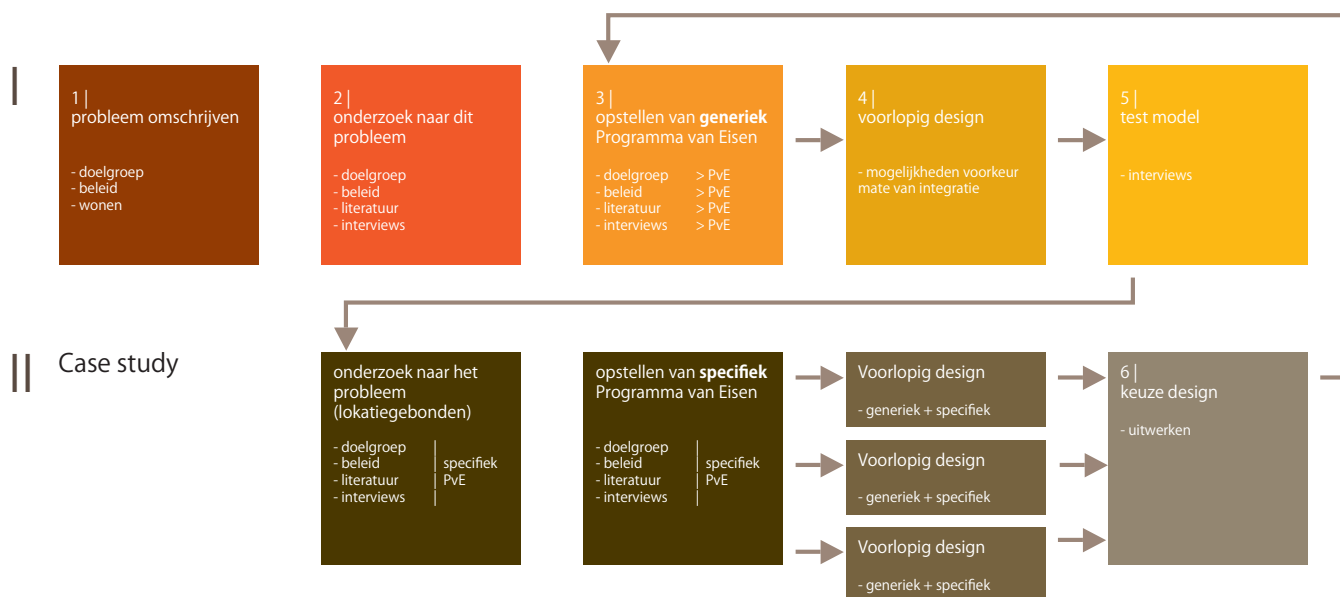
6 - Keuze

Het uiteindelijke resultaat moet worden beschreven en geëvalueerd om zo verder ontwikkeling mogelijk te maken.

De opdracht is dan ook om door middel van het opgestelde Programma van Eisen, te laten zien hoe je tot een ontwerp kan komen.

Hieronder zijn de zes stappen in design om tot een generiek PvE te komen (I) en hoe je hiermee tot een geschikt ontwerp kan komen (II) schematisch weergegeven .

Onder de tweede stap "onderzoek naar dit probleem" staan vier bronnen, te weten: doelgroep, beleid, literatuur en interviews. Uit deze vier bronnen komen bevindingen die te vertalen zijn naar

figuur 2.1: Toegepaste werkmethode voor dit onderzoek; In 6 stappen van Programma van Eisen naar een design voor woningen voor mensen met een verstandelijke beperking.

voorkeuren. In deze studie gebruiken we de uitgangspunten van de beslissingsboom zoals deze beschreven is in de Module Consumentengedrag WoON (Goetgeluk 1997)²:

Een woning en zijn omgeving hebben kenmerken die gekoppeld kunnen worden aan de 5 functies van wonen.

Dit geldt ook voor de voorkeuren van de gebruiker, deze zijn ook in te delen naar de 5 functies van wonen. Wanneer deze voorkeuren corresponderen met hetgeen wat ontworpen is dan zal de woning, bij gebruik, een grote kans van succes hebben omdat het voldoet aan de wensen en behoeften van de gebruiker.

De beslissingsboom toont de hardheid van voorkeuren. Hierin wordt onderscheid gemaakt tussen hard, vervangbaar en zacht (Goetgeluk 1997).

Een eis is *hard* wanneer blijkt dat het geopperde ontwerp niet gekozen wordt door de gebruiker, omdat hetgene wat in de eis gesteld wordt niet in het ontwerp aanwezig is.

Wanneer de gebruiker aangeeft dat hij een tweede keuze heeft naast hetgeen wat hij als ideaal bestempeld, dan spreekt men van een *vervangbare* eis.

Ter voorbeeld: Een gebruiker is op zoek naar een woning. Hij is moeilijk te been en heeft het liefst een woning op de begane grond, maar als dat niet voorhanden is, dan is een woning op de eerste verdieping ook goed mits er een lift aanwezig is.

In dit voorbeeld geeft de gebruiker aan dat hij het liefst op de begane grond woont maar wanneer hem een woning wordt aangeboden op de eerste verdieping met de aanwezigheid van een lift dan zal hij deze ook in overweging nemen. Was de lift er niet geweest dat had de gebruiker de woning niet overwogen maar afgewezen.

Een eis is *zacht* wanneer deze niet leidt tot het verwerpen van keuze voor een woning.

In dit onderzoek zal er onderscheid gemaakt worden tussen hard en zacht. Hard en vervangbaar worden gecombineerd onder de noemer "hard".

Het is belangrijk om deze indeling te maken bij een PvE, omdat dit

2 Module Consumentengedrag WoON 2006, onderzoeksinstituut OTB, p.16

aangeeft aan welke eisen voldaan moet worden om tot een kwalitatief goed ontwerp te komen. Ze onderscheiden zich van de eisen welke wel een meerwaarde geven maar niet cruciaal zijn.

De hardheid van voorkeuren kan herleidt worden uit drie verschillende bronnen³:

1. De hardheid van een eis wordt doorgaans bepaald door de vraag. Wanneer de aanwezigheid of juist afwezigheid van een bepaalde eigenschap van de woning bij de gebruiker verschil maakt in keuze dan hebben we het over een harde eis. De gebruikers kunnen de mensen met een verstandelijke beperking zijn in dit onderzoek, maar ook de ouders of de begeleiders kunnen die rol vervullen omdat ze weten wat de persoon in kwestie nodig heeft.

2. Vanuit de aanbodkant kan de hardheid ook bepaald worden. Zo kan verplegend personeel of begeleiders vanuit hun ervaring hardheids-eisen stellen ook al worden die niet altijd gedeeld door de consument. Zo is voorstelbaar dat als mensen niet alleen verstandelijke maar ook lichamelijk beperkt zijn, er extra harde en vervangbare voorkeuren worden gemeld.

3. De overheid kan bepalen wat hard is. Wettelijke regels en bepalingen zoals het bouwbesluit kunnen harde eisen stellen aan bijvoorbeeld de hoeveelheid daglicht in een woning of de brandveiligheid.

Daarnaast kan het ook zijn dat het niet duidelijk is wat de hardheid is van een eis, omdat dat niet uit de bronnen te halen is, in dit geval hoort de eis tot "niet indeelbaar".

In dit onderzoek is vanwege de aard van de doelgroep gekozen voor een selectie van bronnen. In hoofdstuk 7 komen al deze bevindingen bij elkaar om gezamenlijk een programma van eisen te vormen.

Om de generieke eisen voor de doelgroep te kunnen samenstellen moeten we vier items onder de loep nemen:

1- Wie behoort tot de doelgroep? En om hoeveel personen

3 Dr. R.W. Goetgeluk, Onderzoeksinstituut OTB, 27-10- 2009

gaat het?

- 2- Wat is het huidige overheidsbeleid, binnen welk kader en opvattingen moet het ontwerpen plaatsvinden?
- 3- Wat is er al over bekend? literatuurstudie omtrent mensen die op dezelfde wijze wonen
- 4- Interviews met betrokken personen. Op deze wijze komen we te weten waar de zwaartepunten en bottlenecks liggen. Aan de hand van situatie definities van verschillende betrokkenen (ouder, beleidsmedewerker, verzorger) moet een inventarisatie worden gemaakt van de meest belangrijke punten die meegenomen moeten worden bij het hedendaags bouwen voor VG, waarbij integratie een belangrijke rol in speelt.

Bij elk van de vier verkenningen kunnen de belangrijkste bevindingen omgezet worden in eisen en gesorteerd worden naar functie van wonen en waardering.

Wanneer de eerste twee stappen van figuur 2.1 onderzocht zijn, kunnen de gevonden eisen en voorkeuren van de vier verkenningen samengevoegd worden in één schema, geordend naar de 5 functies van wonen. (zie figuur 2.2) Hiermee kan dan een voorlopig design gemaakt worden, een testmodel om te duidelijkheid te

krijgen of de generieke kennis goed geïnterpreteerd is. Deze wordt in de volgende stap gecontroleerd door middel van interviews. Wanneer dit tevreden resultaten oplevert hebben we deel I van het proces doorlopen waarbij we een set eisen hebben kunnen formuleren die we mee kunnen nemen naar deel II. (figuur 2.1) Bij deel II worden stappen doorlopen die gelijkenis vertonen met deel I, alleen zijn deze specifiek toegespitst op de locatie. Zo is het nu goed om te weten hoe groot de omvang van de doelgroep is op gekozen locatie, wat het beleid is op regionaal gebied en hoe betrokkenen erover denken.

1. De Doelgroep

Over wie hebben we het? Om tot een zo goed mogelijk ontwerp te komen dat er een goed beeld is van de doelgroep voor wie we gaan ontwerpen. Verschillende doelgroepen hebben verschillende en soms tegenstrijdige wensen. Zo kunnen de wensen en/ of eisen van iemand met een verstandelijke beperking zeer verschillend zijn van iemand met een indicatie voor geestelijke gezondheidszorg. Zo hebben we al eerder op pagina 10 en in figuur 1.2 (op pagina 11) kunnen lezen dat leefvorm, leefstijl en bestaansvorm invloed heeft op de manier van wonen.

	Hard/ vervangbaar	zacht	Niet indeelbaar
1. De woning als zorgcentrum			
2. De woning als activiteitencentrum			
3. De buurt als leefwereld			
4. De woning als uitvalsbasis			
5. De woning als duurzaam consumptie- en investeringsgoed			

figuur 2.2: Een voorbeeldtabel waarin de voorkeuren ingedeeld worden op hardheid naar de vijf functies van wonen

2. Het Huidige Beleid

In het zoeken naar voorwaarden en eisen om het PvE te versterken moet er rekening gehouden worden met het huidige beleid. De wet stelt immers eisen en voorwaarden aan de voorzieningen voor de doelgroep. In de wet is geregeld dat mensen met een beperking recht hebben op ondersteunende voorzieningen.

3. Literatuurstudie

Bij het zoeken naar literatuur over architectuur in combinatie met mensen met een verstandelijke beperking krijg je weinig resultaten. De resultaten zijn het meest gericht op het zorgaspect, hoe dit veranderd is bij de overgang van intramuraal naar extramuraal wonen en hoe dit verbeterd kan worden.

Andere zoekresultaten zijn op het vlak van pragmatisch bouwen voor mensen met een beperking, wat vaak neer komt op programatische eisen en afmetingen die er nodig zijn om alle ruimtes goed bruikbaar en toegankelijk te maken. Denk hierbij aan de breedte van een gang, de hoogte van een keuken etc.

Enkele resultaten hebben veel raakvlakken met hetgeen wat ik wil onderzoeken, zoals het verslag "Hetzelfde maar dan anders", een verslag van een ideeën prijsvraag. Hierin wordt de aandacht gevestigd op de architectonische kwaliteit van gebouwen waar zorg (in het algemeen) geboden wordt.

Globaal gezien is de gevonden literatuur in te delen in 3 categorieën:

A- Verstandelijke beperking en deelname aan de samenleving. Deze werken beschrijven en evalueren het beleid dat gevoerd wordt in bestaande voorbeelden. Ze zijn niet op architectuur gericht maar op de aangeboden zorg.

B- Verstandelijke beperking en bouw

Hoofdzakelijk in deze verslagen is praktische oplossingen bieden voor ongemakkelijkheden mensen met lichamelijke of verstandelijke beperking in en om het huis.

C- Woononderzoeken algemeen

Onderzoeken die niet gericht zijn op mensen met een beperking maar op wonen. Dit is relevant omdat dit project toegespitst is op het ontwerpen van een woonvoorziening.

Daarnaast is er Tijdsbestedingsonderzoek gedaan om zo een beeld te krijgen hoe de doelgroep over de dag hun tijd besteed en in hoeverre dit afwijkend is ten op zichte van de Nederlandse populatie.

4. Interviews

Omdat de resultaten van het TBO ons uitsluitend statistische gegevens verschaft en geen achtergrond informatie over het "waarom", is het goed om professionals of betrokkenen te vragen naar hun mening over de mate van integratie met mensen met een verstandelijke beperking.

Zoals eerder beschreven in hoofdstuk 3 wordt er al veel gedaan op het gebied van kleinschalig wonen in de wijk. Om de kennis te vergroten over waar de zwaartepunten liggen en wat echt de aandacht verdient wanneer je ontwerpt voor mensen met een licht verstandelijke beperking is er gekozen voor topic- interviews waarbij de onderwerpen min of meer vast lagen, maar er ruimte in het gesprek was om de ondervraagde persoon zelf de nadruk te geven wat hij of zij belangrijk vindt binnen dit onderwerp.

Op deze manier is er geprobeerd een zo goed mogelijk beeld te krijgen wat sterke en zwakke punten zijn op woongebied bij mensen met een beperking en integratie.

-Dhr. T. Schouwenburg, *afdeling bouw van zorgaanbieder Syndion*.

Schouwenburg is contactpersoon afdeling "Bouw" bij Syndion, een zorgaanbieder die mensen met een handicap ondersteunt, zodat ze hun rol als burger van de samenleving zo gewoon mogelijk kunnen invullen. Syndion richt zich op volwassenen en kinderen met een lichamelijke, zintuiglijke, verstandelijke of een meervoudige handicap, niet-aangeboren hersenletsel of mensen met autisme of een aan autisme verwante contactstoornis. Syndion werkt regionaal: in de Alblasserwaard en Vijfheerenlanden, in de Drechtsteden, in het Land van Heusden en Altena en in het Rivierengebied Gelderland.

- Mevr. W. de Vos, *ouder van een verstandelijk beperkte zoon*

Moeder van een jongeman met een verstandelijke beperking en initiatiefnemer van Stichting Zo Mooi Anders, kleinschalige woongroep mensen met een verstandelijke beperking voor 8 personen

aan de Stierstraat te Dordrecht.

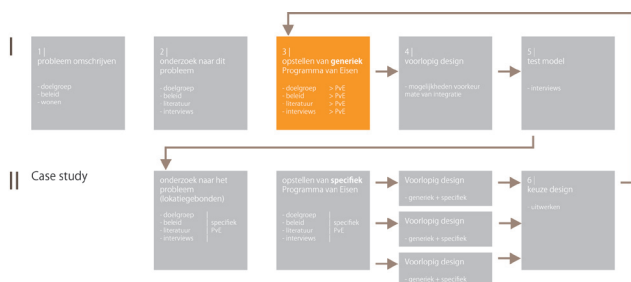
-Mevrouw E. Paalman, *ouder van een verstandelijk beperkte dochter*

Paalman is moeder van een niet zelfredzame dochter. Ze heeft het initiatief genomen om een kleinschalige woonvoorziening "de Roef" op te richten voor 6 personen op Amsterdam IJburg, in wooncomplex "de Vrijburcht"

- Mevr. M. Harms, *belangenbehartiger en coach*

Belangenbehartiger werkzaam bij de LFB, landelijke federatie belangenvereniging onderling sterk, ondersteund mensen met een beperking die opkomen voor mensen met een verstandelijke beperking. Daarnaast ook werkzaam bij Zorgbelang. Harms ondersteunt en doet zelf actief mee aan het belangen behartigen voor mensen met een verstandelijke beperking. Door haar werk heeft ze een goed beeld van de wensen maar ook problemen van mensen met een verstandelijke beperking.

3| Generiek programma van eisen

In dit hoofdstuk staan van alle vier de verkenningen uit hoofdstuk 3 tot en met 6 van het volledige verslag bij elkaar verzameld om zo een overzicht te krijgen welke generieke eisen er zijn voor een woning voor mensen met een verstandelijke beperking

de doelgroep

	Hard	Zacht	Niet indeelbaar
1. De woning als zorgcentrum	<p>17% van de mensen met een verstandelijke beperking heeft ook een lichamelijke beperking. minimaal 20% van de te bebouwen woningen moet geschikt zijn voor mensen met lichamelijke beperkingen. Het is wel gewenst om te streven naar een zo groot mogelijk aanbod voor mensen met een dubbele beperking.</p> <p>Mensen met een enkelvoudige beperking zullen de woning niet afwijzen op groter gebruiksgemak.</p>		
2. De woning als activiteitencentrum			
3. De buurt als leefwereld			
4. De woning als uitvalsbasis			
5. De woning als duurzaam consumptie- en investeringsgoed		Zorgwoningen flexibel ontwerpen kan een gunstig effect hebben op de lengte van wachtlijsten	

het huidige beleid

	Hard	Zacht	Niet indeelbaar
1. De woning als zorgcentrum			
2. De woning als activiteitencentrum			
3. De buurt als leefwereld			

het huidige beleid (vervolg 1)

	Hard	Vervangbaar	Zacht
3. De buurt als leefwereld (vervolg)	<p>De woonomgeving vraagt om een gunstige ligging met veilige routing ten opzichte van openbare gelegenheden als winkels en openbaar vervoer en bereikbaarheid van werk maar ook de mogelijkheid tot sociale inbedding door het aangaan van contacten met anderen. Dit eist de Wmo.</p> <p>Zo kan een lokatie aan een drukke weg ook van invloed zijn op het ondernemen van bezigheden buitenshuis. De woonlokatie moet dus nauwkeurig gekozen worden</p>		
4. De woning als uitvalsbasis	<p>- Alles moet bereikbaar zijn voor iedereen, ook voor mensen met een verstandelijke en een lichamelijke beperking. Door dit mee te nemen in de ontwerpfase zorgt men ervoor dat de woningen een hoger succesfactor hebben, omdat het flexibel en niet specifiek ontworpen is.</p> <p>Een consument zal een woning op de begane grond niet afwijzen wanneer een andere appartement of voorziening in het zelfde gebouw niet bereikbaar is. Dit kan wel belemmeringen opleveren op het moment dat de persoon er al woont.</p>		
5. De woning als duurzaam consumptie- en investeringsgoed			

literatuur en tijdsbestedingsonderzoek

	Hard	Zacht	Niet indeelbaar
1. De woning als zorgcentrum	<p>- Op jezelf kunnen zijn, zelf beslissen, dingen in je eigen tempo en op je eigen manier doen : eigen pantry, woonruimte en slaapruiimte. Ook VG hechten veel waarde aan privacy en het gevoel dat ze, zover ze kunnen, zelfredzaam zijn. De consument zal zijn keuze hier sterk op baseren.</p> <p>- Het is niet eenduidig aan te geven of mensen met een licht verstandelijke beperking wel of niet schuw zijn. In de literatuur is te vinden dat sommige gepest worden en anderen zijn juist tevreden over hun inclusie in de wijk. Deze twee uiteenlopende bevindingen zullen ook twee uiteenlopende voorkeuren met zich mee brengen wanneer het gaat om privacy en transparantie. Wanneer men voor mensen moet ontwerpen die schuwer van aard zijn, moet het ontwerp van de straat af of op een hoger niveau dan kijkniveau om gevoel van veiligheid te vergroten. Het is hierbij wel aan te bevelen dat de woning van buiten af niet gesloten over komt om stigma te voorkomen. Wanneer de ontwerper de oplossing van niveauverschil opteert, moet hij er rekening mee houden dat dat gevolgen heeft voor de bereikbaarheid.</p> <p>- Geluidstechnisch goed geïsoleerde woningen ontwerpen waarbij men niet het gevoel heeft op kamers te wonen door geluidsoverlast, maar ook geen geluidsoverlast veroorzaken voor de buurt, om zo inclusie te bevorderen. "Belangrijke en veelgenoemde redenen voor het niet prettig voelen tussen huis-genoten met een verstandelijke beperking zijn: teveel lawaai, te weinig privacy" Gehorigheid, overlast, deze eigenschappen van een woning zijn wel bepalend bij een keuze van een woning.</p>	<p>- Privé wasruimte. Ze zijn blij dat ze onder douche niet de haren van een ander uit het putje hoeven halen. Daarom zou de ontwerper ernaar moeten streven om iedere bewoner een privé wasruimte te bieden. Echter de consument zou de woning met gedeelde wasruimte niet hierom afwijzen, wel is deze minder aantrekkelijk.</p> <p>- Mogelijkheden zoeken voor zintuiglijke stimulering door middel van kleine, goed op elkaar afgestemde verschillen tussen ruimten in materiaal, vorm, toon, kleur en belichting kunnen een meerwaarde opleveren. Deze zijn overigens niet keuzebepalend, maar vergemakkelijken wel het gebruik van de woning.</p>	

literatuur en tijdsbestedingsonderzoek (vervolg 1)

	Hard	Zacht	Niet indeelbaar
1. De woning als zorgcentrum (vervolg)	<p>Begeleid of beschut wonen houdt in dat er sommige momenten van de dag een begeleider aanwezig is om de bewoners te ondersteunen bij handelingen die ze geheel of gedeeltelijk niet zelf kunnen. Onder de werkzaamheden van een begeleider valt ook het maken van individuele ontwikkelingsplannen en slaapdiensten. De begeleidersloge moet dus kantoor en slaapfaciliteiten bieden.</p>		
2. De woning als activiteitscentrum	<p>- Uit vrijwel alle gesprekken komt naar voren dat de respondenten een grote behoefte hebben aan zelfstandigheid: Ze willen een eigen ruimte en, vooral ook de mogelijkheid zelf beslissingen te kunnen nemen, hun eigen leven te leiden. Dat betekent niet altijd dat zij zoeken naar een volledig zelfstandige woonsituatie; een deel heeft bewust gekozen voor een eigen, bescheiden appartement in een woonvoorziening met gemeenschappelijke ruimten en activiteiten. Hierdoor voelen zij zich verzekerd van gezelschap en de mogelijkheid (huishoudelijke) taken over te dragen, maar hebben zij toch een behoorlijke mate van autonomie. Het hebben van een gezamenlijke leefkeuken vergroot het keuzepallet van de bewoner in welke mate hij of zij onder de mensen wilt zijn. Dit gaat de vereenzaming tegen.</p> <p>- Alles moet bereikbaar zijn voor iedereen, ook voor mensen met een verstandelijke en een lichamelijke beperking. Door dit mee te nemen in de ontwerpfase zorgt men ervoor dat de woningen voor een grotere doelgroep aantrekkelijk zijn.</p> <p>- Om alles bereikbaar te houden voor iedereen moet er rekening gehouden worden met verticale verplaatsing. Niet iedereen kan de trap gebruiken dus moet er gewerkt worden met een hellingbaan of een lift. Door dit mee te nemen in de ontwerpfase zorgt men ervoor dat de woningen voor een grotere doelgroep aantrekkelijk zijn.</p>	<p>- Door het toepassen van een bredere beukmaat dan gangbaar is bij gemiddelde woonhuizen, de geijkte 5 meter, kan men bereiken dat ruimtes breed genoeg worden zodat ze ook makkelijk de functie van verkeersruimte in zich kunnen hebben. Denk hierbij aan een ruimte tussen de 6 meter en 7,20 meter. Een bredere beukmaat vergroot tevens de flexibiliteit van de woning. Wanneer deze zijn oorspronkelijke functie verliest, is het relatief eenvoudig een andere functie in te plaatsen.</p> <p>- Er zouden uitdagende mogelijkheden moeten zijn om grenzen te verleggen. Dit kan middels een spelenruimte, een buitenruimte of een hobbykamer verwezenlijkt kunnen worden.</p> <p>- Mensen met een beperking komen gemiddeld iets vroeger van huis, eten iets vroeger en gaan vroeger slapen. Gemiddeld slapen mensen met een verstandelijke beperking iets langer dan mensen zonder beperking. Ze besteden meer tijd in hun eigen woning dan de gemiddelde Nederlander.</p>	

literatuur en tijdsbestedingsonderzoek (vervolg 2)

	Hard	Zacht	Niet Indeelbaar
2. De woning als activiteitscentrum (vervolg)	<p>- De woningen zijn geschikt voor één persoon. Uit de praktijk blijkt dat een woningplattegrond vaak een oppervlakte van 60m² heeft.</p> <p>- Ruim een derde (35%) van de mensen met een lichte of matige verstandelijke beperking geeft aan dat zij een partner of vaste vriend(in) hebben. Meestal heeft de partner of vaste vriend(in) ook een verstandelijke beperking. Echter weinig mensen wónen ook met hun partner. Vijf procent van de mensen met een verstandelijke beperking woont met hun partner samen. Vaak hebben ouders en/of verzorgers invloed op het samenwonen. Door de (gedeeltelijke) aanwezigheid van begeleiders kan het vertrouwen in woonsucces bij beschut wonen groter zijn. Dit is kan een goetussenstadium zijn op weg naar samenwonen. Er moet rekening worden gehouden dat het kan voorkomen dat er binnen de woonvoorziening een tweepersoonshuishouden kan ontstaan. Het kan dan ook een meerwaarde voor de consument hebben als de woningen zo flexibel zijn dat van twee woningen één woning gemaakt kan worden.</p>		
3. De buurt als leefwereld	<p>- Door de lokatie van een steunpunt zo te kiezen dat deze dicht bij een woonvoorziening is zorg je ervoor dat je personen aantrekt die de voorkeur geven aan een woning dicht bij zorgmiddelen. Daarnaast zal de aanwezigheid van het steunpunt ook, zij het misschien minder frequent, de personen die de voorkeur geven aan zo zelfstandig mogelijk wonen van dienst kunnen zijn.</p>		
4. De woning als uitvalsbasis			
5. De woning als duurzaam consumptie- en investeringsgoed			

interviews

	Hard	zacht	Niet indeelbaar
1. De woning als zorgcentrum	<p>- De samenstelling van een extra-murale woonvoorziening is het meest ideaal bij 6, 7 of 8 personen. Bij minder personen kan de consument het niet veroorloven, bij meer personen krijgt de consument niet wat hij nodig heeft.</p> <p>- Het is niet eenduidig aan te geven of mensen met een licht verstandelijke beperking wel of niet schuw zijn. Eén van de ouders zegt dat haar dochter niet graag in de kijker staat terwijl een andere moeder omwille van het doorbreken van onwetendheid het juist goed vindt dat haar zoon in de kijker staat. Deze twee uiteenlopende bevindingen zullen ook twee uiteenlopende voorkeuren met zich mee brengen wanneer het gaat om privacy en transparantie.</p> <p>- Omdat het hier gaat om een niet zelfredzame doelgroep moet er extra hoge veilig zijn op gebied van brandveiligheid. Veiligheid staat voorop. Helaas brengt dit ook een prijskaartje met zich mee. Niet zelfredzame personen zijn over het algemeen niet kapitaal-krachtige burgers. Veilige oplossingen tegen een lage prijs is dus een pré.</p> <p>- Het versterken van het gevoel een eigen huis te hebben vergroot het eigen identiteitsgevoel. De losse huizen zijn belangrijker dan klimaatgelijk van één ruimte naar de andere te begeven.</p>	<p>- Lichamelijke verzorging is iets persoonlijks. Daarom zou de ontwerper ernaar moeten streven om iedere bewoner een privé wasruimte te bieden. Echter de consument zou de woning met gedeelde wasruimte niet hierom afwijzen, wel is deze minder aantrekkelijk.</p> <p>- Is men niet schuw van aard dan verdient het de aanbeveling om de woning even open en helder te ontwerpen als omringende woon-eenheden, omdat dit ook als signaal dient van openheid. De instelling was "gesloten", wonen in de wijk is "open".</p> <p>- Het is goed om de bewoners voor zover mogelijk zelf hun voorkeur te laten aangeven voor kleuren en materiaal. Dit kan door keuzemogelijkheden te introduceren. Het zelf kunnen inrichten van hun woning kan op de bewoner een positief effect hebben.</p>	

interviews (vervolg 1)

	hard	zacht	niet indeelbaar
2. De woning als activiteitencentrum	<p>- Om alles bereikbaar te houden voor iedereen moet er rekening gehouden worden met verticale verplaatsing. Niet iedereen kan de trap gebruiken dus moet er gewerkt worden met een hellingbaan of een lift. De eerste oplossing vraagt om genoeg ruimte voor het relatief hoge aantal meters pad wat er dan moet komen (om 1 meter te stijgen heb je 20 meter hellingbaan nodig).</p> <p>- De woningen zijn geschikt voor één persoon. Uit de praktijk blijkt dat een woningplattegrond vaak een oppervlakte van 60m² heeft. Maak je dit kleiner, dan wordt de woning te krap omdat je met een minimale maat rekening moet houden. Wordt de woning groter dan 60m² dan wordt deze te duur.</p> <p>- Via buitenruimte naar de gezamenlijke ruimtes lopen (zoals groepskeuken of wasruimte) is gunstig voor het terugdringen van het aantal bebouwde vierkante meters. Wat hierbij ook gunstig is, is de brandveiligheid. Een "dichte" corridor is niet meer begaanbaar bij rookontwikkeling, een "open" corridor (gallerij) wel. Deze voorkeur is door de gestuurd door de aanbodzijde. Deze route moet wel een zacht klimaatverschil hebben (droog lopen, uit de wind) in vergelijking met de binnenruimtes zoals woning of gezamenlijke keuken. De drempel om naar een andere ruimte te begeven moet laag zijn (korte afstanden).</p> <p>- De parkeereis voor VG is 0,8 auto per persoon. Voor een gemiddeld huishoudens is dat 1,5.</p>	<p>- De bijkeuken, wat tevens dienst kan doen als wasruimte, is een goede tussenweg met plaatsgebrek en kapitaalgebrek enerzijds en onafhankelijkheid anderzijds. Het is onnodig en duur om voor elke bewoner een eigen kleding-wasruimte te ontwerpen. Deze kan tot en met 8 personen goed gedeeld worden.</p> <p>- Bij het toepassen van een lift moet de ontwerper zich ervan bewust zijn dat de kosten hiervoor niet eenmalig zijn maar dat deze periodiek zijn, omdat jaarlijks onderhoud geld kost.</p> <p>- Door het toepassen van een bredere beukmaat dan gangbaar is bij gemiddelde woonhuizen, de geijkte 5 meter, kan men bereiken dat ruimtes breed genoeg worden zodat ze ook makkelijk de functie van verkeersruimte in zich kunnen hebben. Denk hierbij aan een ruimte tussen de 6 meter en 7,20 meter. Een bredere beukmaat vergroot tevens de flexibiliteit van de woning. Wanneer deze zijn oorspronkelijke functie verliest, is het relatief eenvoudig een andere functie in te plaatsen.</p> <p>De huisdieren blijken een belangrijke rol te spelen in het leven van de respondenten. Ze geven afleiding, rust en soms de steun die ze bij mensen niet kunnen vinden. Het is verstandig om dit gegeven in het ontwerp mee te nemen.</p> <p>- Aansluitend op de vorige eis zal het hebben van een eigen buitenruimte een meerwaarde hebben voor de bewoner.</p>	<p>- Aanwezigheid op de lokatie van een logeerruimte (voor ouders, familie of vrienden) niet per woning maar 1 logeerruimte voor meerdere woningen. Deze wordt niet intensief gebruikt en is financieel realiseerbaar wanneer deze gedeeld wordt door de verschillende bewoners. Deze voorkeur is persoonsgebonden. Het zou voor de consument een bepalende factor kunnen zijn wanneer zijn familie niet in de omgeving woont.</p>

interviews (vervolg 2)

	hard	zacht	niet indeelbaar
3. De buurt als leefwereld	- Geen stigma door met dezelfde typologie 3 tot 6 woningen (150m2) voor gewone mensen te bouwen		
4. De woning als uitvalsbasis			
5. De woning als duurzaam consumptie- en investeringsgoed	<p>- Sociale huurwoningen zijn nooit rendabel: onrendabel investeren. Alleen door verkoop kan er wel een kleine winst uit voortkomen om de gaten van de verliezen te dichten. Om deze verkoop zo gunstig mogelijk te maken om zo de gaten te kunnen dichten moet er flexibel gebouwd worden zodat de volgende eigenaars er zonder al te veel hak en breekwerk de ruimte voor eigen wensen bruikbaar kunnen maken.</p> <p>- Zorg- en normale woningen als 1 entiteit bouwen, kan zorgen voor een meer sluitende begroting. De "gewone" woningen kunnen een deel van de kosten opvangen. Het is een goede methode om de kosten te drukken wat weer in het voordeel werkt voor de zwakkere doelgroep.</p>		

Bronnen

Literatuur gericht op de werkwijze:

Advies Demografie en Leefstijlen, RMNO, 2004

Dynamiek in de derde leeftijd, de consequenties voor het woonbeleid,
P. Hooimeijer, VROM augustus 2007

Module Consumentengedrag WoON 2006, onderzoeksinstituut OTB

Programma van Eisen, instrument voor kwaliteitsbeheersing, E.A.M. ten Dam, F.J. Smits, D. Spekkink SBR, Rotterdam 1996,

literatuur gericht op de doelgroep:

Aan iedereen gedacht? Carolien Nout, Ministerie VWS, april 2006

Actieprogramma wonen, zorg en welzijn voor ouderen en gehandicapten in Dordrecht, gemeente Dordrecht, januari 2005

Anders of toch niet?

deelname aan de samenleving van mensen met een lichte of matige verstandelijke beperking
Cardol, Mieke NIVEL 2007

De Architectuur van het psychiatrisch ziekenhuis

Noor Mens, Inmerc BV, Wormer 2003

Bewust Bouwen: Bewust Bouwen voor mensen met een visuele en verstandelijke beperking

Marij van den Wildenberg, Bartimeus, Doorn 2002

Deelname aan de samenleving van mensen met een beperking

participatiemonitor 2007, NIVEL 2008

De droom van Grunewald : de ontwikkeling van zorg en ondersteuning aan mensen met een verstandelijke beperking in Zweden

Siebesma, Peter De Zijlen 2007

Een eigen huis...

Ervaringen van mensen met verstandelijke beperkingen of psychiatrische problemen met zelfstandig wonen en deelname aan de samenleving
M.H. Kwekkeboom, A.H. de Boer SCP 2006

Emancipatie van de zwaksten in de samenleving: Over paradigma's van verstandelijke handicap

A. T. G. van Gennep uitgeverij Boom 2000

Handboek Buitengewoon wonen: programma's voor kleinschalig wonen met begeleiding en zorg

Jaap Drenth, Elsevier, Doetinchem 2001

MEE Signaal, Trend- en signaleringsrapportage voorjaar 2009

Modellering van de gehandicaptenzorg als onderdeel van het Ramingsmodel Zorg
Tweede fase: vraag, aanbod, gebruik en kosten,
Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag, april 2002

Van zorg naar ondersteuning: Kiezen voor kwaliteit leidt tot ontmanteling van instituutzorg
Jos van Loon, Uitgeverij Garant, Antwerpen 2005

Wonen doe je zelf;
Evaluatie van ondersteund wonen van mensen met een verstandelijke handicap
Henriëtte Ruigrok ISED 2002

Wonen in de samenleving
Ervaringen met kleinschalige woonvormen voor mensen met een verstandelijke handicap en ernstige gedragsproblemen
R. Geus, A. van Gennep NIZW 2001

Zorg voor mensen met een verstandelijke handicap
G H van Gemert, R B Minderaa uitgeverij Van Gorcum

Zorg voor verstandelijk gehandicapten " Ontwikkelingen in de vraag" Woittiez, F. Crone, SCP Den Haag, 2005
Aan iedereen gedacht?
Praktische tips voor beleidsmakers bij gelijke behandeling van gehandicapten
Uitgave: Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, april 2006

Websites

<http://www.slo.nl>
<http://www.invoeringwmo.nl>
<http://www.utwente.nl>
<http://www.rivm.nl>
<http://www.meeds.nl>
<http://www.invoeringwmo.n>
<http://www.minvws.nl>
<http://wmo.dsp-groep.nl/>
<http://scp.nl/onderzoek/tbo>
www.tijdsbesteding.nl

Begrippenlijst

Inclusief beleid

Dit is beleid, waarbij in alle fasen van een beleidscyclus rekening wordt gehouden met verschillen tussen mensen en dan met name met de verschillen tussen mensen met en zonder beperkingen

Wmo

afkorting voor *Wet maatschappelijke ondersteuning*.

Deze wet moet er voor zorgen dat mensen zo lang mogelijk zelfstandig kunnen blijven wonen en mee kunnen doen in de samenleving, al of niet geholpen door vrienden, familie of bekenden. Dat is de onderlinge betrokkenheid tussen mensen. En als dat niet kan, is er ondersteuning vanuit de gemeente.

Gezinsvervangend tehuis

Woon- en leefgemeenschap voor volwassenen (18+) die redelijk zelfstandig kunnen functioneren. De bewoners worden ondersteund door een vaste groep begeleiders. Zij doen activiteiten, volgen speciaal onderwijs of nemen deel aan een werkvoorziening. In een gezinsvervangend tehuis wonen 15 tot 25 mensen. Het tehuis is opgedeeld in eenheden voor 6 tot 8 mensen. Meestal ligt het tehuis in een gewone woonwijk. Elke bewoner heeft een eigen, vaste mentor. Er is een gemeenschappelijke woonkamer waar activiteiten worden gedaan. Ook hebben de bewoners een eigen kamer waar ze zich kunnen terugtrekken. Veel tehuizen hebben een actieve oudercommissie. Soms zijn er aparte locaties voor mensen die weinig begeleiding nodig hebben. In zo'n 'dependance' wonen 3 tot 6 mensen. Vaak is deze woonvorm een opstap naar begeleid zelfstandig wonen.

Zelfstandig wonen:

Zelfredzaam zijn, zelf verantwoordelijk blijven en zelf sturing geven aan het leven. Dus: zelf hulp inroepen wanneer dit nodig is.

Intramuraal:

Verpleeghuis, Verzorgingshuis, (Klinieken voor mensen met psychiatrische problemen)

Clusterwonen:

Geclusterde woonvormen bieden de zwaardere vormen van zorg in een setting van zo gewoon mogelijk wonen. Clusterwonen

houdt in dat binnen de woonvorm of in de directe nabijheid naast privé-woonruimten ook gemeenschappelijke ruimten en zorg-ruimten aanwezig zijn in verband met de mogelijkheid van 24-uurs begeleiding en toezicht.

Hiertoe rekenen we kleinschalige woonvormen voor zwaardere zorgvormen met 24-uurs begeleiding én toezicht.

Begeleid/beschut

Beschut en begeleid wonen zijn woonvormen bedoeld voor degenen die nog wel begeleiding en/of assistentie nodig hebben, maar geen 24-uurs toezicht. Beschut wonen is een woonvorm, waarbij een aantal zelfstandige wooneenheden (een of tweepersoons) samen in een woongebouw of fysiek dicht bij elkaar is ondergebracht ofaanwezig is binnen een bepaalde straal van een gemeenschappelijke huiskamer en/of hulppost, met beperkte begeleiding op afspraak of afroep. Naast hulp bij Algemene Dagelijkse Levensverrichtingen (ADL) wordt hulp verstrekt bij huishoudelijke activiteiten en kan ondersteunende en activerende begeleiding worden geboden. Begeleid wonen: is individueel wonen met zorg, hierbij is niet altijd een gemeenschappelijke woonkamer of hulppost beschikbaar. De zorg vindt altijd op afspraak plaats met hoogstens een vangnet voor calamiteiten.

Zelfstandig in woonzorgcomplex:

"Een complex zelfstandige woningen met een bouwwijze die is gericht op beschermd wonen, met een complexgewijs overeengekomen zorg- en servicearrangement, maar met wel een consequente scheiding tussen wonen, zorg en service". De woningen in deze complexen hebben minimaal 2 kamers en zijn goed toegankelijk en voldoen aan Arbo-eisen voor zorgverlening. In deze complexen zijn bij voorkeur enkele zorg- en welzijnsvoorzieningen aanwezig en die kunnen ook een wijkfunctie hebben.

Het verschil met de woonvormen clusterwonen en begeleid/beschut wonen, is dat bewoners in principe zelf de regie in handen houden en een zelfstandig huishouden voeren, zo nodig met praktische hulp, ook al hebben zij een lichamelijke handicap of chronische ziekte. In de huidige praktijk heeft gemiddeld een derde van de bewoners van woonzorgcomplexen toch nog een intramurale indicatie.

Daartoe rekenen we de woonvormen Serviceflat, Woonzorgcentrum

Individueel zelfstandig

Alle gelijkvloerse woningen (appartementen met lift) die niet onder de hiervoor genoemde woon- en verblijfvormen vallen. let op: hierbij dus alle woningen met mogelijkheid van zorg meegeteld, niet bekend in welke mate en of er werkelijk zorg aan huis geleverd wordt. Nu wonen er ook mensen die geen zorgbehoefte hebben, maar bv. wel sociale veiligheid willen of geschikte woningen vanwege lichamelijke beperkingen. Een deel van de woningen (m.n. aanleunwoningen) zou ook ingedeeld kunnen worden bij zelfstandig in wozoco gezien de ligging nabij voorzieningen van een verzorgingshuis, maar wordt toch ingedeeld bij 'individueel zelfstandig' vanwege de fysieke scheiding van die voorzieningen.

overzichtelijkheid, hiervan alleen sabelde huurwoningen) en geplande en recent gebouwde koopappartementen weergegeven.

Zorgsteunpunt

Punt van waaruit zorg (incl. niet-planbare 24-uurszorg) geleverd kan worden aan bewoners in de wijk.

Activiteitencentrum

Ruimte waar activiteiten, gericht op bewoners van de wijk, georganiseerd worden.

Info/adviespunt

Plek waar informatie of advies te krijgen is over wonen, zorg en welzijn voor ouderen of mensen met een handicap (bv. spreekuur ouderenadviseur).

Welzijn:

Sociaal cultureel werk, hulpdiensten, sport, recreatie, cultuur en educatie, veiligheid en winkelvoorzieningen, samenleving

Mantelzorg

Onder mantelzorg verstaan we de zorg die mensen bieden aan een naaste; deze zorg wordt vrijwillig (al kunnen de omstandigheden zodanig zijn dat de mate van vrijwilligheid beperkt is) en niet

vanuit een bepaald georganiseerd verband geboden door mensen die al voor het ontstaan van de zorgvraag een bepaalde sociale relatie met elkaar hadden.